

Virgili a Marià Villangómez

Mercè Puig Rodríguez-Escalona

És un fet prou conegut que les obres literàries de l'Antiguitat clàssica han estat font d'imitació i inspiració de bona part de les lletres occidentals de totes les èpoques. Tanmateix, quan el pragmatisme de la nostra societat s'esforça en desdibuixar i esborrar la profunda empremta que la literatura clàssica ha deixat en la nostra civilització europea, sembla més necessari que mai posar en relleu la vigència del clàssics a l'actualitat. Aquest és l'objectiu que des de ja fa temps s'han fixat diversos treballs d'entre els quals vull referir-me a un en concret, el que porten a terme les professores de la Universitat de Barcelona Laura Cabré i M. Antònia Fornés. Aquesta investigació, que té com a finalitat conèixer el grau d'influència dels clàssics en la poesia catalana contemporània, arrencà amb la realització d'una enquesta dirigida als propis poetes.¹ En aquesta enquesta, d'entre els poetes que més influència han exercit sobre la seva obra, Marià

¹ Per a una anàlisi global de les dades extretes de les enquestes, veu: L. Cabré / M.A. Fornés, "Tradició clàssica i poesia catalana actual", a M. Puig Rodríguez-Escalona (ed.), *La tradició clàssica. Actes del XI Simposi d'Estudis Clàssics. Secció Catalana de la SEEC (Andorra-La Seu d'Urgell, 20-23 octubre 1993)*, 185-189 (en premsa) i "Una aproximació a l'estudi de la tradició clàssica en la poesia catalana actual", *Anuari de Filologia* XVII, D/5, 1994, 43-54.

Villangómez destaca, sobretot, Virgili.² Aquí, doncs, oferim un exemple de la importància de l'obra del mantuà en el poeta balear tot analitzant la utilització, per part de Villangómez, d'un tema virgilià força conegut. Es tracta del viatge d'Eneas pels Camps Elisis, descrit al llibre VI de l'*Eneida*.

Villangómez, nascut a Eivissa el 1913, es llicencià en dret per la Universitat de Barcelona, tot i que després es dedicà a l'ensenyament. L'any 1933 publicà les seves primeres poesies en un diari de l'illa, el *Diari d'Eivissa*. Al 1945 surt a llum el seu primer llibre de poesia, l'únic escrit en llengua castellana, *Sonetos mediterráneos*; a aquest segueixen llibres com ara *Terra i somni* (1948), *Elegies i paisatges* (1949), *Els dies* (1950), *Els béns incompartibles* (1954), *Sonets de Balansat* (1956, premi Cantonigròs 1955), *La miranda* (1958), *El cop a terra* (1962), *Declarat amb el vent* (1962), *Antologia poètica* (1969) i *Elegies i paisatges - Terra i somni* (1972). A més de la poesia, ha conreat la prosa, el drama i la traducció. Tot això li ha valgut el premi d'Honor de les Lletres Catalanes, atorgat al 1989 per Òmnium Cultural, així com, fa uns mesos, el títol de doctor *honoris causa* per la Universitat de les Illes Balears.

El poema que ens ocupa s'inclou a l'obra *Declarat amb el vent*, publicada al 1962. La composició, en versos alexandrins —metre que per la llargada recorda una mica l'hexàmetre clàssic—,³ va a continuació precisament d'una altra dedicada al mite de Progne i Filomela.⁴ El seu títol, "Seguint Virgili", denota ja el seu component virgilià. Tal com hem dit abans, el poema s'inspira en un passatge del llibre VI de l'*Eneida*, concretament aquell que descriu l'anada d'Eneas als Camps Elisis (vv. 637-678).

Comença el poema amb dos versos que segueixen molt de prop els versos 640-641 de l'*Eneida*, versos que també inicien el relat del mantuà. Els versos "Un àmbit de misteri s'eixampla en aire verge, / crea una llum purpúria i dolça sobre els camps" són una traducció lliure de *largior hic campos aether et lumine uestit / purpureo*. De totes maneres, veiem com l'eivissenc encapçala la seva composició amb un element nou que no trobem a Virgili, el misteri, un factor que ve a remarcar aquest desconeixement que implica tot el tocant al més enllà. Per altra part, la introducció d'aquest element aliè al text virgilià és ja una primera mostra de la voluntat del poeta de fer seu aquest text. Així, en lloc d'ésser esclau de la

² Vull deixar constància aquí del meu agraïment a les esmentades professores per haver-me permès consultar les respostes del poeta Marià Villangómez. Justament aquestes professores havien ja realitzat un estudi que, centrat en la utilització del mite clàssic de Progne i Filomela per part de Villangómez, mostrava l'habilitat del poeta en el tractament de l'argument ovidià. Uid. L. Cabré / M.A. Fornés, "El mito de Progne y Filomela en un poema de M. Villangómez", comunicació llegida al I Congreso de la Sociedad de Estudios Latinos, Jarandilla de la Vera, 26-28 gener 1995 (en premsa).

³ L'alexandri és un dels metres usats per a reflectir l'estructura de l'hexàmetre clàssic. Agraeixo aquestes indicacions sobre mètrica catalana al Dr. Jaume Medina, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona.

⁴ Uid. nota 2.

seva font, el poeta pretén servir-se d'ella per expressar les seves pròpies idees.

A aquests dos versos introductoris segueixen vuit més en els quals Villangómez centra el tema del poema, el món d'ultratomba, l'Elisi.

Elisi significa per a ell l'esperança i la bellesa: "Elisis és un nom d'esperança i bellesa"; sens dubte, l'esperança en la immortalitat de l'ànima i la bellesa d'un *locus amoenus*. Conjumina, més endavant, tradicions diferents sobre la vida després de la mort: "La cova del vell somni és ja un cel aquí baix". Per tant, relaciona entre si la cova de Plató, el cel cristià i el món d'ultratomba subterrani, aquest últim concordant amb la tradició virgiliana. Tanmateix, Villangómez manifesta la ignorància de l'home sobre la localització i natura d'aquest món: "No sabem...". Reflexiona aleshores sobre tot això, si és realitat o somni o desig, si és vida o mort o ambdues coses a la vegada:

... ¿Són arbres, aquests arbres?
 ¿És, això, molsa o somni? ¿Hi ha un riu o el seu desig?
 ¿Passegem, seuen els homes o felices imatges?
 ¿És ombra de més vida, llum mortal el país,
 el verd país com una venturosa aventura,
 d'herba glauca, fullosos bosquets, corrent verdós?

Sembla clar que tota aquesta reflexió sobre la natura de la vida després de la mort és elaboració pròpia de l'eivissenc i que no cal cercar paral·lelismes ni correspondències a l'obra del mantuà.

Per altra part aquests versos serveixen al poeta per traçar unes pinzellades d'aquest *locus amoenus* que és l'Elisi: arbres, molsa, un riu, un país verd, herba glauca, fullosos bosquets, corrent verdós. Certament, aquest paisatge verd, humit i frondós coincideix plenament amb el que el poeta de Màntua va descrivint al llarg del seu relat: ... *locos laetos et amoena uirecta / fortunatorum nemorum* ... (vv. 638-639); ... *lucis habitamus opacis, / riparum toros et prata recentia riuis* ... (vv. 673-674).

Introdueix, en els dos versos següents (vv. 11-12), una característica més del lloc, la seva bonança climàtica:

Als blans, elisis camps un temps molt tendre ondula,
 poblat de blanques túniques sense vents ni xardors.

Aquest particular tret, tanmateix, no es troba al text virgilià, tot i que formava part de la tradició clàssica. Del clima precisament parla Homer quan a l'*Odíssea* es refereix als Camps Elisis.⁵

Per altra part, al vers 12, s'afirma que el lloc està poblat de túniques blanques, característica aquesta que tampoc es llegeix a Virgili. Sobre la

⁵ Homer, *Od.* IV, 566-568. També en parla Píndar, *O.* II, 71-72.

roba dels benaurats, el text llatí únicament diu que Orfeu vesteix una túnica llarga (v. 645: *ulonga cum ueste*). Potser amb el blanc el poeta vulgui remarcar la puresa dels benaurats, puresa que explicita més endavant quan els qualifica, a l'última estrofa, de "hostes purs".⁶

La quarta estrofa depèn en un grau més elevat del seu model. En la seva primera meitat es descriuen els plaers de què gaudeixen els benaurats: exercicis a la palestra, danses i cànctics. Les coincidències d'aquests dos versos, fins i tot en la forma, amb els versos 642 a 644 són manifestes: "Sembla que hi sonin cànctics, que pesin a la gespa / les danses" és una versió lliure del vers 644 *pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt*, mentre que "les lluites d'uns com a cossos bells" remet als versos 642-643 *pars in gramineis exercent membra palaestris, / contendunt ludo et fulva luctantur harena*.

Al tercer vers d'aquesta estrofa Villangómez es refereix als sacerdots ("Duen els sacerdots cintes d'aire a les temples"). Això potser tingui relació amb el fet que Virgili, després del vers 644, esmenta Orfeu, al·ludint a ell com a sacerdot traci (vv. 645-647). Quant a les cintes que li ceneixen les temples, trobem una correspondència amb el vers 665 del mantuà: *omnibus his niuea cinguntur tempora uitta*. Tanmateix, cal assenyalar dues diferències respecte al vers de Villangómez, en primer lloc, que en el poema èpic aquest ornament s'atribueix a tots els benaurats i no només als sacerdots, i, en segon, que a l'*Eneida* aquestes cintes són blanques mentre que en el poema català es diu que són d'aire, una llicència del poeta aquesta que probablement pretén destacar la lleugeresa o, fins i tot, la incorporeïtat de les cintes.

També l'últim vers de l'estrofa ("Cavalls, o sols llur trot, van al cor dels guerrers") segueix, d'alguna manera, l'estructura del relat virgilià, el qual, després de tractar d'Orfeu, passa a parlar dels guerrers i de la seva passió per les armes i els cavalls. Per tant, en certa mesura, aquest quart vers pot relacionar-se amb el contingut dels versos 651-655 de l'*Eneida* (*arma procul currusque uirum miratur inanis; / stant terra defixae hastae passimque soluti / per campum pascuntur equi. quae gratia currum / armorumque fuit uiuis, quae cura nitentis / pascere equos, eadem sequitur tellure repostos*).

Aquesta quarta estrofa, que, com hem vist, tant en l'estructura com en el contingut s'acosta molt al relat virgilià, condueix el poeta a una altra reflexió, en aquesta ocasió sobre les virtuts bèl·liques i literàries que caracteritzen un poble, probablement el romà:

L'armadura i la lira als hostes purs recorden

⁶ La relació entre túniques blanques i puresa es troba també al llibre de l'*Apocalipsi*: aquí els vestits tacats simbolitzen el pecat, mentre que el blanc és el color de la puresa, de la glòria pròpia del ressuscitat; uid. *Apoc.* 3, 4-5; 3, 18; 4, 4; 6, 11; 7, 9 i 13-14. Per altra part, hom pot considerar també el fet que el blanc és un color principal al paisatge dels pobles eivissencs, l'entorn habitual del poeta.

les virtuts d'una terra que els segueix no del tot,
a unes mans sense carn no del tot ferro i cordes.

Per altra banda, l'expressió "a unes mans sense carn" del tercer vers s'explica per la incorporeïtat que caracteritza els benaurats i tot el món d'ultratomba en general. De fet, al llarg de tota la composició el poeta insisteix en aquesta qualitat. Així, a part de les ja esmentades "cintes d'aire" (v. 15), llegim "les lluites d'uns com a cossos bells" (v. 14), "cavalls, o sols llur trot" (v. 16), o "esperits feliços" (v. 20), que, a més, és un calc de *felices animae* del vers 669. A aquesta mateixa incorporeïtat també es refereix el vers 21 "Amb una estreta inútil per al somni dels pares", vers que evoca l'escena de la impossible abraçada d'Eneas a l'ombra del seu pare (vv. 698-702). També hi insisteixen les expressions "ben lleus de peus" del vers 22 i "si fos sentir-la," de l'últim vers.

Finalment, l'última estrofa constitueix la justificació del poema. Aquí s'expressa el desig del poeta de ser un habitant més d'aquest paratge escollit:

Oh viatger, dins l'ombra dels llors, ben lleus els peus,
també voldríem perdre'ns per l'elegit paisatge,
sentir, si fos sentir-la, la música d'Orfeu.

En aquests versos les al·lusions a l'*Eneida* són nombroses. Mentre que el "Oh viatger" és probablement una invocació a Eneas, "dins l'ombra dels llors" es correspon a *inter odoratum lauris nemus* del vers 658. A més acaba amb l'esment d'Orfeu i la seva música, als quals, com ja hem vist, l'*Eneida* dedica els versos 645-647.

Així doncs, Villangómez, tal com anuncia al títol, compona un poema la inspiració primera del qual prové del passatge virgilià, si bé moltes són les diferències que s'observen entre ambdós poemes.

Al marge de les diferències que es segueixen de la natura mateixa d'ambdós textos —en el cas del model, un passatge inserit en una narració molt més àmplia; en el poema de Villangómez, una composició breu amb entitat temàtica pròpia—, en primer lloc veiem com en el poema èpic la descripció es desenvolupa al voltant de la figura d'Eneas, els versos que Virgili dedica a l'Elisi es justifiquen per la presència en ell d'Eneas; l'heroi és l'eix central de la narració de l'*Eneida* i, per tant, també ho és d'aquest passatge. En canvi al poema del balear, la figura d'Eneas només és suggerida per mitjà de la invocació al viatger, i no juga cap paper en la composició. A Villangómez no li interessa la presència d'Eneas a l'Elisi sinó únicament l'Elisi en si. Per això, no hi apareix tampoc la Sibila, ni Museu, l'heroi amb el qual dialoga la Sibila. Hi ha, doncs, un canvi en la perspectiva de la narració: en un poema el tema principal és Eneas, en l'altre l'Elisi.

En segon lloc, Villangómez omet elements de la descripció virgiliana. A part de les ja esmentades absències d'Eneas, la Sibila i Museu, així com del diàleg que aquests últims mantenen (vv. 666-678), al poema català no es fa cap referència a l'antiga nissaga de Teucres (vv. 648-650), ni a com banquetegen sobre l'herba els benaurats (v. 656); tampoc s'esmenten les accions que aquests realitzaren en vida i per les quals han assolit la felicitat després de la mort (vv. 660-664). Així doncs, Villangómez no recull de forma exhaustiva tots els elements que conformen el relat virgilià, sinó que tamisa el text a la seva conveniència de manera que només en pren allò que li pot servir per expressar les seves pròpies idees i sentiments.

Una tercera diferència del poema de l'elvisenc respecte a l'*Eneida* ve determinada pels elements que l'autor pren del model, els quals apareixen, la major part de les vegades, abreujats. Això ocorre, per exemple, amb els ja comentats versos 642-643, que apareixen sintetitzats en mig vers "les lluites d'uns com a cossos bells", o els versos 651-655, suggerits en només un vers "Cavalls, o sols llur trot, van al cor dels guerrers". Fins i tot a vegades una sola paraula ens remet a un context molt més ampli de l'*Eneida*, com passa amb Orfeu, esmentat a l'últim vers i que remet als versos 645-647, o amb la figura d'Eneas, al·ludit de forma tàcita a la invocació al viatger que encapçala la darrera estrofa.

I, com a quarta i última diferència, Villangómez afegeix alguns elements que no es troben a l'*Eneida*, com ara, entre d'altres, les reflexions sobre la natura del món d'ultratomba (vv. 3-10) i sobre les virtuts essencials d'un poble, probablement el romà (vv. 17-20).

Tot això ho exigeix, sens dubte, la finalitat del poema, plasmar el desig i l'esperança de l'autor d'habitar, ell també, el seu propi Elisi després de la mort. Un Elisi que, en bona part, coincideix amb la imatge que d'ell ens ofereix Virgili: un lloc de paratges verds i frondosos on els benaurats, esperits incorporis, gaudeixen d'una existència feliç i serena exercitant-se en aquells plaers que en vida els deleitaren.

Marià Villangómez pren, doncs, un tema clàssic i el reinterpreta, tot creant, a partir d'aquesta font antiga, un poema totalment nou que pot així servir de vehicle per a l'expressió de la seva pròpia sensibilitat.